

УДК 599.323 (477)

СТАТУС СЛІПАКІВ ЯК МИСЛИВСЬКИХ ВИДІВ ТА ЙОГО ЗМІНИ НА ОСТАННІ 100 РОКІВ

М. А. Коробченко, аспірант*

Національний науково-природничий музей НАН України

Проаналізовано зміни статусу сліпаків як шкідливих, хутрових, мисливських і охоронних видів. Досліджено динаміку обсягів заготівелі шкірок сліпаків у різні періоди ХХ ст., а також зміну статусу видів з промислових на охоронні. Зроблено оцінки обсягів вилучення тварин населенням у теперішній час. Згасання популяцій більшості видів відбувається внаслідок прямого винищення тварин і руйнування середовищ їхнього існування.

Сліпаки, промислові звірі, шкідливі гризуни, вилучення.

Сліпаки — гризуни, що високо спеціалізовані до життя у підземному середовищі. Їхній життєвий цикл відбувається майже повністю у межах підземного екотопу, що надає їм порівняно з наземними гризунами більшої змоги уникати впливів хижацтва і несприятливих кліматичних факторів та бути забезпеченими достатніми кормовими ресурсами [9]. Це саме робить їх вразливими до будь-яких змін середовища та структури їхніх популяцій.

З іншого боку, підтримання врівноваженої популяційної структури сліпаків є залежним від наявності достатньої площі місцеперебувань та сили антропогенного впливу. Сільськогосподарське використання значної території ареалу сліпаків стало загрозою для існування стійких популяцій сліпаків. Внаслідок сільськогосподарського освоєння степу та політику масового винищення шкідників чисельність сліпаків значно зменшилася. Окрім того, деякі особливості сліпаків (міцна шкіра і густе оксамитове хутро) зробили їх ресурсом для кушнірства та хуτροвої промисловості.

В Україні сліпаків ніколи не розглядали як значимий в місцевій економіці ресурс [22]. Сліпаків могли використовувати лише у знахарських цілях [8]. Попри це, освоєння степу і розвиток систем захисту врожаю, особливо у період колгоспного будівництва 1930–1940-х років і в подальші періоди розвитку дачних товариств призвели до розвитку інтересу до сліпаків як шкідливих тварин, промисел яких не тільки сприяє збереженню врожаю, але й може давати прибуток через утилітарні властивості шкірок. Через це питанням здобування сліпаків цікавилися не лише служби захисту рослин, але й заготівельні об'єднання, у т.ч. «Заготсировина».

Мета дослідження — аналіз історії промислу сліпаків (Spalacidae) в Україні та змін їхнього статусу з мисливських видів на види, що потребу-

* Науковий керівник — доктор біологічних наук, проф. І. Г. Смельянов

ють охорони, аналіз змін у ставленні до сліпаків з боку людини, особливостей сучасного статусу видів та масштабів їхнього здобування у теперішній час.

Матеріал і методика досліджень. Опрацьовано всі доступні матеріали про обсяги заготівлі шкурок сліпаків у різні періоди ХХ століття та проведено кількісні оцінки цих обсягів та їхньої динаміки у часі. Проаналізовано документи і наукові публікації, що характеризують зміни статусу окремих видів для оцінки тенденцій зміни цього статусу. На підставі аналізу даних про обсяги вилучення тварин в окремих регіонах оцінено сучасні масштаби вилучення тварин населенням в Україні в цілому.

Результати досліджень

Формування промислів. Сліпаків почали масово заготовляти з 1931 р. [18; 20]. Можна припустити, що у попередній період не було чітких вказівок на приймання шкурок сліпаків в «Укрзаготживсировині». К. І. Янголенко відмічає, що до 1945 р. на Буковині через роздрібненість сільського господарства та «з причини його занепаду», чисельність сліпаків значно зросла [32]. У подальшому, за словами цього автора, зі збільшенням площі розораних земель поширення сліпаків на Буковині змінилося, і «шкідлива» діяльність стала проявлятися більше. Із 1945 р. пункти заготівлі хутра почали масово приймати шкурки сліпаків (як *Nannospalax leucodon*, так і *Spalax graecus*) для хутрових заготівель. К. І. Янголенко зазначає важливість визначення ступеню шкідливої діяльності сліпаків і наводить дані щодо зниження врожайності щонайменше у три рази на тих полях, де присутній цей гризун [31].

Дослідження 1930–1970 рр. екології сліпаків, у тім числі рийної діяльності, були тісно пов'язані зі з'ясуванням ступеню негативного впливу сліпаків на сільське господарство. Ряд дослідників цього періоду наводять данні щодо чисельності сліпаків у досліджених ними регіонах, вказуючи на їх шкідницьку роль у сільському господарстві, та пропонують засоби зниження чисельності сліпаків: механічний (лов пастками) і хімічний (розкладання отруйних приманок). Для сприяння механічному вилову пропонували заготівлю шкурок сліпаків. В цей період всіх мишовидих гризунів, у т. ч. й сліпаків, вважали шкідниками лісового і сільського господарства [12; 13; 18; 20; 31].

Керуючись рішеннями пленумів ЦК КПРС «...про боротьбу за підвищення врожайності всіх сільськогосподарських культур при підтримці всього радянського народу» [4], дослідники-зоологи цього періоду були вимушені відмічати у своїх публікаціях необхідність застосування комплексу заходів, направлених якщо не на повне знищення сліпаків, так на зниження їх чисельності до незагрозливого для сільського господарства рівня.

Обсяги промислу. Щоби виправдати повсюдне винищення сліпаків і надати цим заходам значимості, з 1931 р. цих гризунів включили до списку мисливських (хутрових) звірів. В подальшому, вже у фауністичних публі-

каціях, автори вказували, що шкурки сліпаків є ціннішими за ховрахові, і їх слід заготовляти [12]. Решетник зазначає, що сліпаків віднесено до «весняних хутрових звірів» і наводить дані «Укрзаготовживсировини» про масову заготівлю шкурок сліпаків у 1931–1938 рр. [20] (табл. 1).

Хоча ці повідомлення не містили назв видів, можна припустити, що у найбільшому обсязі заготовляли сліпака звичайного (*S. microphthalmus*) і понтичного (*N. leucodon*). Це слідує зі згадок адміністративних областей, які тримали перші місця за кількістю заготовлених шкурок сліпаків: Харківська, Донецька, Дніпропетровська, Одеська, Чернігівська.

1. Обсяги заготівлі шкірок сліпаків в Україні у період його інтенсивного промислу

Рік	Здобуто*	Вид	Регіон	Джерело
1931–1934	52'767 (13'192)	всі види	Україна в цілому	[20] **
1935–1938	450'418 (112'605)	всі види	Україна в цілому	[20]
1948–1954	1453 (208)	<i>N. leucodon</i>	Чернівецька обл.	[30]
1948–1954	100 на рік	<i>S. graecus</i>	Чернівецька обл.	[26]
1947–1959	682'919 (52'532)	всі види	Україна в цілому***	[22]
2000–2010	~ 2'000 на рік	<i>S. microphthalmus</i>	Луганщина	ця праця
2000–2010	~ 6'000 на рік	всі види	Україна	ця праця

* У дужках дані в перерахунку на один рік. ** Дані Є. Г. Решетник [20] розбито на два періоди; *** Розгортка даних за роками (1947–1959 рр.) наведена на рис. 1.

Так, за даними Є. Г. Решетник, тільки в Барвінківському районі Харківської обл. у період 2–29.04.1937 р. заготовлено 659 сліпаків [20]. Відомо також, що у Київській, Житомирській і Вінницькій областях сліпака майже не заготовляли. Масова заготівля сліпаків відбувалася переважно на Лівобережжі. Виловлювали сліпаків переважно методом перекопування їхніх ходів, у квітні й травні. В літній період, у зв'язку з льонкою, заготівля була менш доцільною; в зимовий період хутро сліпаків має найвищу якість, але заготівля припинялася через промерзання ґрунту, що ускладнювало лови [20].

Є. Г. Решетник зазначає, що з 1938 р. промисел сліпаків в Україні знизився, це можна пояснити значним зменшенням їхньої чисельності [20]. Але до 70-х років заготівля сліпаків не припинялася, хоча її обсяги значно знизилися.

Зокрема, у Чернівецькій області, за даними М. Д. Шнаровича, у 1948–1954 роках заготовляли сліпака понтичного (*N. leucodon*), який був чисельним у рівнинних сільськогосподарських районах, і загальний обсяг заготівлі за ці 7 років склав 1453 екз. [30] (табл. 1). Натомість сліпака буковинського (*S. graecus*, тоді як «подільський») не заготовляли, хоча всіх сліпаків відносили до промислових [10]. Інші автори повідомляють про здобування сліпака буковинського на Буковині в ті самі роки з оцінками: а) близько 100 шкірок на рік [26], б) 1925 шкурок (як «подільський») за 1948–1954 рр. [24].

У 1950–70-х рр. дослідники продовжують писати про необхідність уваги до вивчення «практично» важливих видів тварин при проведенні фауністичних досліджень [22; 31; 32]. Сліпаків віднесено до «шкідливих ссавців», шкурки яких придатні до заготівлі. За 1946–1959 рр. в Україні заготовлено 683 тис. шкурок сліпаків [22], тобто по 52,5 тис. щороку.

Згасання промислів. Із 50–60-х років суцільне розорювання земель призвело до втрати сліпаками місцеперебувань та, як наслідок, — до деградації популяцій і скорочення ареалів всіх видів цієї родини. На противагу публікаціям 1950–60-х років, у 1990-х рр. сліпака буковинського вже описували як вид, що зустрічається спорадично і у малій кількості (0,2 особ. на га), і зазначали катастрофічне зниження його чисельності [34]. Порівняно з минулими роками, зменшилася й чисельність сліпака понтичного (*N. leucodon*), зокрема внаслідок скорочення «сліпакових» біотопів [25].

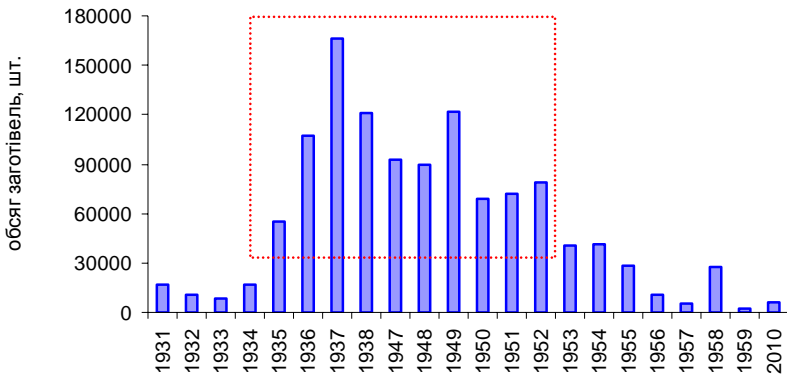

Рис. 1. Динаміка річних обсягів здобування сліпаків в Україні (за даними з табл. 1).

Зменшилася в останні десятиліття і чисельність *S. microphthalmus*, що добре видно з порівнянь сучасного стану популяцій (дані автора) з описами 1920–1940-х років (напр. [1; 18]). Призвести до цього могло попереднє винищення виду, адже відомо, що щільність популяції в межах 1,1–1,8 ос./га є критичною, і нижче її починається деградація популяції [16, 17].

Укладачі переліків мисливських видів часто відносять до мисливських звірів як види, на які ведеться полювання, так і види, які нині не промишляють з різних причин (падіння чисельності, складність добування, економічна невивідність), проте які хоча би раз були визнані «мисливськими».

Поряд з цим відмічається, що підстав для внесення до переліків мисливських звірів тих мишоподібних гризунів, які раніше ніколи не були об'єктами полювання, немає [26]. Відповідно, сліпаки, які раніше потрапляли до переліків мисливських видів, можуть знову стати мисливським. На сьогодні вважають за можливе віднесення сліпаків до «напівмисливських»

видів, зазначаючи необхідність удосконалення технологій переробки сировини з причини того, що хутро сліпаків є малоцінним та неміцним [26].

У Постанові КМУ 1996 р. «Про затвердження тимчасового порядку справлення плати за спеціальне використання диких тварин» [15] у переліку видів, дозволених до здобування, є сліпак звичайний (*Spalax microphthalmus*). Постанова дотепер є чинною, а вид — дозволеним для промислу.

Зараз, коли антропогенне навантаження на природні комплекси посилюється і чисельність більшості видів різко знижується, доцільно формувати переліки видів, дозволених для здобування, тільки з тих видів, стосовно яких існують практики розведення та інші форми підтримки популяцій. Види, розведення яких у неволі неможливе, не можна розглядати як об'єкти здобування і (тим паче) промислу. Успішної практики довготривалого утримання і тим більше розведення сліпаків у неволі не існує.

Сучасний стан популяцій. Зараз всі види сліпаків, окрім *S. microphthalmus*, включені до "Червоної книги України" (табл. 2). Ареали всіх видів сліпаків суттєво скоротилися виключно з причини антропогенних впливів: фрагментації і втрати місцеперебувань видів внаслідок будівництва автошляхів, розорювання цілини, посадок монокультур, заліснення пісків, перевипасу, меліорації, засолення та хімічного забруднення ґрунтів.

Найбільш територіально обмеженими є сліпак піщаний і буковинський. Для *S. microphthalmus* останнім часом теж характерне скорочення ареалу під дією антропогенного впливу. Звичайні сліпаки поширені на ціпинках, перелогах, схилах ярів, часом заселяють агроценози. Для підтримання популяцій сліпаків необхідна певна щільність їхніх популяцій, звичайно бл. 4 ос./га. Понад те, життєздатність поселень сліпаків виявляється залежною від масштабів вилучення особин: втрата (у т.ч. й виллов) третини популяції часто веде до припинення їх розмноження на наступний рік [17].

Для сліпаків характерна виражена територіальність: одна їх сімейна група займає площу близько 1 га (або трохи більше), а індивідуальна ділянка однієї особини становить бл. 0,1 га [16; 17]. Як відомо з літератури і за нашими даними, молодь сліпаків інтенсивно розселюється від народження і до 1–3 років життя. Дистанція розселення може бути до 1 км, що потребує наявності достатньої площі суміжних непорушених місцезнаходжень. Розселення молоді відбувається переважно по поверхні, і це спричинює загибель значної частини особин [7]. В агроценозах відомі випадки сезонних міграцій дорослих особин, пов'язані з нестачею кормових і просторових ресурсів.

Зниження чисельності сліпаків відбувається і через випадкову загибель на автошляхах та хижацтво бродячих псів і лисиць, чисельність яких зараз дуже висока. До цього слід додати пряме винищення сліпаків населенням на присадибних та дачних ділянках і прилеглих угіддях. Таким чином, втрата місцеперебувань, зниження чисельності та необхідного рівня щільності особин внаслідок загибелі та вилучення веде до нездатності

популяцій сліпаків до самовідновлення на територіях, придатних для їх життя.

Сліпаки є важливими кормовими об'єктами для низки рідкісних видів хребетних — перегузні, тхора степового, орла могильника, канюка. Значну середовищевірну роль має рийна діяльність сліпаків. Збереження сліпаків є важливою складовою охорони інших рідкісних видів та степових фаун. Це засвідчує проблемність віднесення сліпаків до мисливських видів.

2. Зміни статусу сліпаків в Україні за останні 100 років

Період	Сліпаки в цілому	Статус окремих видів	Джерело
до 1930	«шкідливі гризуни»	переважно <i>S. microphthalmus</i>	[1]; [14]
до 1950	«весняні хутрові звірі», «промислові види»	не уточнюється, добування переважно на Лівобережжі (найбільше: Харківська, Донецька, Дніпропетровська, Одеська, Чернігівська), тобто переважно <i>S. microphthalmus</i>	[18]; [20]; [12]
до 1970	«промислові звірі», «промислові ссавці», «шкідники сільського господарства» «шкідники сільського та лісового господарства» «шкідливі ссавці»	мова йшла про Буковину (фактично стосується двох: видів <i>S. graecus</i> , <i>N. leucodon</i>) <i>S. microphthalmus</i> заготовляють всі види, по 52,5 тис. екз. щороку	[2]; [10]; [30]; [32]; [33] [13] [22]
до 1980	«хутрово-промислові види»	мова про заготівлі <i>S. graecus</i> , <i>N. leucodon</i>	Турянин, 1975 [24]
до 1990	«види, що скоротили чисельність», «рідкісні, вузькоареальні види», «незначна шкода для сільського господарства»	три види в ЧКУ-1 (1980): <i>S. arenarius</i> , <i>S. graecus</i> , <i>N. leucodon</i>	[27]; [25]; [34]
до 2000		в ЧКУ-2 (1994): <i>S. arenarius</i> , <i>S. graecus</i> , <i>S. podolicus</i> , <i>N. leucodon</i>	[28]
	з 1996 р. «спеціальне використання»	сліпак звичайний (<i>S. microphthalmus</i>)	[15]
після 2000	зникаючі; середовищевірні види з 2009 р. 4 з 5-ти видів – в ЧКУ [29]; зберігається статус «шкідників»: активно винищують на сході (<i>microphthalmus</i>), Одещині й Буковині (<i>leucodon</i>) «напівмисливські види»	потреба охорони всіх видів, вкл. <i>S. microphthalmus</i> 4 види (всі, крім <i>S. microphthalmus</i>) потрапили в ЧКУ-3 і отримали охоронні категорії МСОП: <i>S. arenarius</i> (EN), <i>S. graecus</i> (NT), <i>N. leucodon</i> (DD), <i>S. zemni</i> (VU) не уточнюється; аналіз на базі праць 1950–1970-х рр.	[6] [29]; [3] [26]

Обсяги сучасного вилучення. Досвід роботи у зборі інформації стосовно біології та рийної діяльності сліпаків дозволив з'ясувати приблизні масштаби вилову сліпаків на сході України. За даними опитувань, приблизно у кожному 3–5-му населеному пункті або дачному селищі, в околицях і на території яких поширений *S. microphthalmus*, є люди, які спеціалізуються на відлові сліпаків (яких часто називають «спіцями» або «кротами»). За теперішньої економічної ситуації та безробіття у сільській місцевості здобування сліпаків для такої людини є вагомим засобом надійного підробітку на «городній сезон». За сезон ловець здобуває за найменшими оцінками 20–30 сліпаків. А деякі з них спеціалізуються на обслуговуванні декількох населених пунктів або і значної території свого району, пропонуючи свої послуги.

Виходячи з загальної кількості населених пунктів та наведених вище цифр можна оцінити загальну кількість тварин, яких вилучають за польовий сезон. За нашими оцінками це близько 800–1000 особ. на рік. Окрім того, за нашими опитуваннями, на багатьох садибах люди використовують самостріли, або риболовецькі гачки, які закопують у горизонтальні ходи сліпаків.

Таким чином, загальна кількість виловлених тварин може сягати 2000 особ. за рік. Шляхом екстраполявання цих цифр (на основі даних щодо поширення сліпаків і випадків їх здобування у окремих областях можна припустити, що на Донеччині вилучають на рік до 50–70%, у Харківській до 40%, у Полтавській до 20–30%, у Дніпропетровській обл. — до 20%. Разом це складатиме до 150% від обсягу вилучення сліпаків на Луганщині. Тобто, за нашими оцінками щороку здобувають до 5 тис. екз. *S. microphthalmus*.

Обсяг здобування всіх інших видів, судячи з повідомлень колег, літератури та мас-медіа, а також рекламних роликів щодо послуг по знищенню сліпаків, може бути оцінений у 30–50% від обсягу їх вилучення на Луганщині. Тобто загальна кількість сліпаків, яких щороку здобувають в Україні, може сягати 6 тис. особин на рік. Ці цифри подібні до кількості сліпаків, яких здобували в Україні на початку 30-х років (див. табл. 1).

Загалом, проаналізувавши всю наявну інформацію можна відмітити, що з початку розвитку промислу заготівля сліпаків відбувалася різними темпами (див. рис. 1). Так, з 1931 до 1934 року включно сліпаків відловлювали в найменших обсягах, в середньому 13191 особ. на рік. Найменша кількість виловлених сліпаків припадає на 1933 рік, це можна пояснити катастрофічною економічною та соціальною ситуацією в селах України — через масовий голод населення було неспроможне займатися відловами. Але вже з 1935 р. обсяги заготівлі сліпаків різко зросли (у 8,5 разів), і з 1935 по 1938 р. включно обсяги промислу складали у середньому 112'605 особ. на рік.

Пік показників здобування сліпаків припадає на 1937 рік, що співпадає з періодом впровадження жорсткої політики масової істерії «у боротьбі за врожай» та нав'язування колективної «турботи про народне добро» та

постійної боротьби з «шкідниками народного господарства». На ці роки також припадає значна кількість фауністичних праць щодо дослідження шкідливого впливу тварин на розвиток сільського господарства (напр., [2; 11; 14; 18, 19]).

Висновки

Згасання популяції більшості видів сліпаків відбувається внаслідок прямого їх винищення і руйнування середовищ їхнього існування. На сьогоднішнє здобування сліпаків продовжується, хоча й у значно менших обсягах. Існуванню промислу сприяють економічні й соціальні причини. Тепер уже з власної ініціативи та з причини «боротьби за власний врожай» населення добуває сліпаків, незважаючи на охоронні категорії цих гризунів.

Список літератури

1. *Висоцький І.* Про зінське щеня і кротовини / І. Висоцький // Зоол. журнал України. — 1921. — Т. 1. — С. 16–19.
2. *Гептнер В. Г.* Вредные и полезные звери районов полезащитных насаждений / В. Г. Гептнер, Л. Г. Морозова-Турова, В. И. Цалкин. — Москва: Изд-во МГУ, 1950. — 452 с.
3. *Годлевська О.* Ссавці / О. Годлевська, І. Загороднюк // Фауни України: охоронні категорії. Довідник. — Київ, 2010. — С. 25–28.
4. *Гуляевская Н. С.* Роющая деятельность (*Spalax microphthalmus* Güld) и ее ландшафтное и сельскохозяйственное значение: Автореф. дис. ... канд. биол. наук / Н. С. Гуляевская. — М., 1954. — С. 1–17.
5. *Корнеев А. П.* История промысла диких зверей на Украине / А. П. Корнеев. — Киев: Изд-во гос. ун-та, 1953. — 37 с.
6. *Коробченко М.* Землерий як життєва форма ссавців: аналіз фауни України / М. Коробченко // Фундаментальні та прикладні дослідження в біології (Мат-ли І Міжнар. конф. — Донецьк: Вебер, 2009а. — Т. 1. — С. 192–194.
7. *Коробченко М.* Наземна активність підземного гризуна *Spalax microphthalmus* / М. Коробченко // Біорізноманіття і роль тварин в екосистемах: V Міжнар. наук. конф. — Дніпропетровськ: Лира, 2009б. — С. 329–331.
8. *Коробченко М. А.* Назви сліпаків (Spalacidae) фауни України: наукові й українські / М. А. Коробченко, І. В. Загороднюк // Проблеми вивчення й охорони тваринного світу. Матеріали Міжнар. наук. конф. — Чернівці: Друк Арт, 2010. — С. 229–238.
9. *Коробченко М. А.* Підземні гризуни як життєва форма ссавців / М. А. Коробченко, І. В. Загороднюк, І. Г. Ємельянов // Вісник Нац. наук.-природн. музею. — Київ, 2010. — Т. 8. — С. 5–32.
10. *Макушенко М. О.* До поширення та екології деяких видів промислових звірів Чернівецької області / М. О. Макушенко, І. Д. Шнарович // Наукові записки / Львівський науковий природознавчий музей АН УРСР. — Київ: Вид-во АН УРСР, 1954. — Т. 3. — С. 77–90.
11. *Мигулін О. О.* Звірі УРСР (матеріали до фауни) / О. О. Мигулін. — Київ: Вид-во АН УРСР, 1938. — 426 с.
12. *Оболенский С. И.* Борьба с сусликами и слепышами / С. И. Оболенский, Е. А. Тарновский. — Воронеж: Воронежское обл. изд-во, 1949. — 84 с.
13. *Образцов Б. В.* Зооэкологический очерк района Деркульской станции по полезащитному лесоразведению / Б. В. Образцов // Полезащитные лесные насаждения на черноземах Деркула и Велико-Анадола. — Москва: Изд-во АН СССР, 1956. — С. 412–428. — (Труды Института леса. Том 30).
14. *Підоплічка І. Г.* Шкідливі гризуни Правобережного Лісостепу та значення окремих груп в сільському господарстві / І. Г. Підоплічка. — Київ: Київська крайова с.-г. дослідна станція, 1930. — Вип. 63. — 81 с.

15. *Про затвердження тимчасового порядку справлення плати за спеціальне використання диких тварин*: Постанова КМУ від 25.01.1996 р. № 123.
16. Пузаченко А. Ю. Популяционная экология обыкновенного слепыша *Spalax microphthalmus* Güld. (Rodentia, Spalacidae): Автореф. дис. ... канд. биол. наук / А. Ю. Пузаченко. М.: ИЭМЭЖ РАН, 1994. — С. 1–17.
17. Пузаченко А. Ю. Демографическая структура и производство в популяции обыкновенного слепыша *Spalax microphthalmus* (Spalacidae, Rodentia) / А. Ю. Пузаченко // Зоол. журнал. — 1996. — Т. 75, вып. 2. — С. 271–279.
18. Решетник Е. Г. О механических способах добывания слепыша в УССР / Укр. охотн.-пром. бист. / Е. Г. Решетник. — Харьков, 1934. — 14 с.
19. Решетник Е. Г. До систематики і географічного поширення сліпаків (Spalacidae) в УРСР / Е. Г. Решетник // Збірник праць Зоол. музею. — Київ, 1939. — № 23. — С. 3–21.
20. Решетник Е. Г. Матеріали до вивчення систематики, географічного поширення та екології сліпаків (Spalacinae) УРСР / Е. Г. Решетник // Збірник праць Зоол. музею. — Київ, 1941. — № 24. — С. 23–95.
21. *Самострел для слепыша* / Constantin4173. — Одесса: ZF-studio, 2007. — Версія 4.02.2011. — <http://www.youtube.com/watch?v=mbSeR59S5Hg>
22. Сокур И. Т. Млекопитающие фауны Украины: Дис. докт. биол. наук / И. Т. Сокур. — Киев, 1960. — 612 с.
23. Сокур И. Т. Історичні зміни та використання фауни ссавців України / І. Т. Сокур. — Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. — 84 с.
24. Турянин І. І. Хутрово-промислові звірі та мисливські птахи Карпат / І. І. Турянин. — Ужгород: Карпати, 1975. — 176 с.
25. Филипчук Н. С. Современное распространение, численность и особенности экологии белозубого слепыша на Украине / Н. С. Филипчук, Е. И. Янголенко // Вестн. зоол. — 1986. — № 1. — С. 55–59.
26. Хоєцький П. Б. До аналізу списку мисливських звірів України / П. Б. Хоєцький // Науковий вісник НЛТУ України. — 2010. — Вип. 20.9. — С. 30–39.
27. *Червона книга Української РСР*. — Київ: Наук. думка, 1980. — 504 с.
28. *Червона книга* України. Тваринний світ / [За ред. М. М. Щербака]. — Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1994. — 464 с.
29. *Червона книга* України. Тваринний світ / [За ред. І. А. Акімова]. — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — 624 с.
30. Шнаревич И. Д. Млекопитающие Советской Буковины / И. Д. Шнаревич // Животный мир Советской Буковины. — Черновцы: ЧГУ, 1959. — С. 5–65. — (Труды экспед. по компл. изуч. Карпат и Прикарпатья. Т. VII).
31. Янголенко Е. И. Материалы по экологии слепышей / Е. И. Янголенко // Научный ежегодник за 1956 год / Черновицкий государственный университет. — Черновцы, 1957. — Т. 1, вып. 2. — С. 124–126.
32. Янголенко К. І. Матеріали по екології, систематиці та практичному значенню сліпаків на Буковині / К. І. Янголенко // Матеріали до вивчення природних ресурсів Поділля. — Тернопіль, 1963. — С. 196–200.
33. Янголенко К. І. До питання про народногосподарське значення сліпаків на Буковині / К. І. Янголенко // Матеріали наукової конференції по вивченню та використанню продуктивних сил Поділля. — [Львів]: Вид-во Львівськ. ун-ту, 1967. — Вип. II. — С. 282–285.
34. Янголенко Е. И. Буковинский слепыш / Е. И. Янголенко, Н. С. Филипчук // Редкие и исчезающие виды млекоп-х СССР. — М.: Наука, 1990. — С. 82–89.

Статус слепышей как охотничьих видов и его изменения за последние 100 лет. — М. А. Коробченко. — Проанализирована динамика статуса слепышей как вредных, меховых, охотничьих и охраняемых видов. Исследовано изменение объемов заготовки шкурок слепышей в разные периоды XX ст., а также изменение статуса видов с промыслового на охраняемый. Сделаны оценки объемов изъятия животных населением в настоящее время. Угасание популяций многих видов происходит вследствие прямого истребления животных и разрушения их местообитаний.

Слепыши, промысловые звери, вредные грызуны, изъятие.

Status of mole-rats as hunting mammals and its changes during last 100 years. — М. А. Korobchenko. — The dynamics of mole-rat status as harmful, fur, hunting and protected animals have been analyzed. Dynamics of mole-rat skins harvesting volumes in different periods of the XX century, as well as rodents status changing from hunting to threatened species have been investigated. Assessment of the volume of extraction animal by humans in the present time has been made. Extinction of populations of most mole-rat species has been caused by direct extermination of animals and destruction of their habitats.

Mole-rat, hunting mammals, pest rodents, extermination.